

DEVLET FELSEFESİ: ELEŞTİREL DÜŞÜNCELER

Coşkun Can Aktan¹

¹ORCID ID: orcid.org/0000-0003-4294-2314

Öz

Devlet felsefesi denildiğinde bundan devletin varlığını ve meşruiyetini sorgulayan düşünceler ve ideolojileri anlamak gerekir. Siyaset felsefesinin ana konusu da esasen devlet felsefesi üzerine kuruludur. Giriş niteliğindeki bu makalenin amacı sadece anti-devletçilik ideolojilerini incelemekten ibarettir. Anti-devletçilik, birey özgürlüklerinin korunması amacıyla yönelik olarak devletin varlığını ve gücünü sorgulayan ideolojileri ifade etmek üzere kullanılan bir kavramdır. Anti-devletçilik ideolojilerinin bir kısmı devleti tamamen reddederken (devletsiz toplum görüşü) diğer bir kısmı devletin görev ve fonksiyonlarının daraltılmasını savunur. Anti-devletçilik ideolojisi devletin meşruiyetini sorgular; devletin otorite ve yönetme konusunda meşru bir güç ve yetkisinin olmadığını savunur. Anti-devletçi düşünürlere göre bireylerinin yaşamlarının herhangi bir zorlayıcı otoriteden bağımsız olması önemlidir. Söz konusu ideolojinin muhtelif türlerinden söz edilebilir. Bunların başlıcaları sağ anarşizm, sol anarşizm, bireyci anarşizm, anarko-kapitalizm, kolektivist anarşizm, komünist anarşizm, karşılıklılık, anarko-sendikalizm, liberteryenizm ve minarşizm olarak sayılabilir. Bu çalışma içerisinde başlıca anti-devletçilik teorileri ve ideolojileri incelenmektedir. Çalışmamızda ayrıca anti-devletçilik ideolojileri ile liberal/liberteryen düşünce arasında bir karşılaştırma yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Anti-devletçilik, sağ anarşizm, sol anarşizm, bireyci anarşizm, anarko-kapitalizm, kolektivist anarşizm, komünist anarşizm, liberteryenizm, minarşizm*

Atıf için:

Coşkun, C. A. (2019). Devlet felsefesi: Eleştirel düşünceler. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 8, (22), 239-254.

¹ Prof. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İzmir/Türkiye
E-posta: ccan.aktan@deu.edu.tr

THE PHILOSOPHY of STATE: CRITIQUES

ABSTRACT

The existence and legitimacy of state is the subject matter of political philosophy, that explores the various philosophies of state. This introductory paper aims to explore only philosophy of anti-statism and its various forms. The Anti-statism is a term used to describe opposition to the state and its power for the sake of individual liberties. It is an ideology that rejects the state completely (stateless society) or aims to reduce the size and scope of the state to a minimum. In brief, it is an opposition to state intervention into personal, social or economic affairs of individuals. Anti-statism ideology argues that there is no legitimate governmental authority. According to anti-statists individuals ought to be left alone without any governing power or governance. Antistatists believe that most economic and social problems are a result of too much government interference in the operation of the free market economy. There are many different forms of this ideology including left anarchism, right anarchism, individualist anarchism, collectivist anarchism, communist anarchism, mutualism, anarcho-syndicalism, libertarianism, minarchism etc. In this paper, we aim to explore anti-statism theories and ideologies in general. There will be also a comparison between liberal/libertarian thought with anti-statists ideologies.

Keywords: *Anti-statism, left anarchism, right anarchism, individualist anarchism, collectivist anarchism, communist anarchism, libertarianism, minarchism*

JEL Classification: *H00, H1, P5*

Giriş

Anti-devletçilik, devlete ve daha geniş bir anlamda her türlü zor kullanma güç ve otoritesine karşı olan ideolojilerin tümünü ifade eden ve kapsayan bir siyaset felsefesidir. Anti-devletçilik, bireylerin özel yaşam alanlarına, davranış ve eylemlerine, karar ve tercihlerine devlet tarafından karışılmasını genel prensip olarak reddeder. Bu felsefeyi kabul eden ve paylaşanlara göre bireyler başkalarının hak ve özgürlüklerini ihlal etmedikleri sürece özgürdürler ve özgür olmalıdırlar.

Anti-devletçilik denildiğinde yaygın olarak bundan anarşizm öğretileri anlaşılır. Anarşizm genel olarak “sağ anarşizm” ve “sol anarşizm” olarak iki kategoria toplanabilir. “Bireyci anarşizm” ya da “anarko-kapitalizm” gibi isimlerle de anılan sağ anarşizm özel mülkiyet ve rekabete dayalı bir piyasa ekonomisinin güvenlik, hukuk ve adalet dahil olmak üzere tüm mal ve hizmetleri sunabileceğini savunur. Sağ anarşizm, devleti gereksiz bir kötülük olarak tanımlar ve devletsiz toplum düzenini savunur. Sol anarşizm ise hem kamu mülkiyeti elinde bulduran devlet otoritesine hem de özel mülkiyete yer veren piyasa ekonomisine karşı çıkar, her ikisinin de sömürü düzeni olduğunu savunur. Kollektivist-komünist-sendikalist anarşizm vs. sol anarşizm içerisinde yer alan başlıca anarşist öğretilerdir.

Sağ ve sol anarşizmin her ikisi de esasen bireyin özgürlüklerinin korunmasını savunan ve devleti (otoriteyi) birey özgürlükleri açısından tehlikeli gören radikal özgürlük felsefeleridir. Anarşizmin toplumsal düzen tasarımı devlete yer yoktur; devletin görev ve fonksiyonlarının devlet-dışı organizasyonlar (sağ anarşizmde özel firmalar; sol anarşizmde ise gönüllü organizasyonlar ve komünler vs.) tarafından yerine getirilebileceği düşüncesi savunulur. Anarşizm dışında liberteryenizm adı verilen siyaset felsefesi de esasen devlet-karşıtı bir öğretilerdir. Liberteryenizmin radikal devlet-karşıtlığını ifade eden anarşizmden farkı minimal devlet fonksiyonlarına bir meşruiyet atfetmesi ve kabul etmesidir.

Bu yazının amacı yukarıda kısaca özetlemeye çalıştığımız devlet karşıtı radikal sağ ve sol anarşist ideolojilerin ve ayrıca daha ılımlı bir devlet karşıtlığı fikriyatını benimseyen liberteryenizm’in görüşlerini özetlemektir.

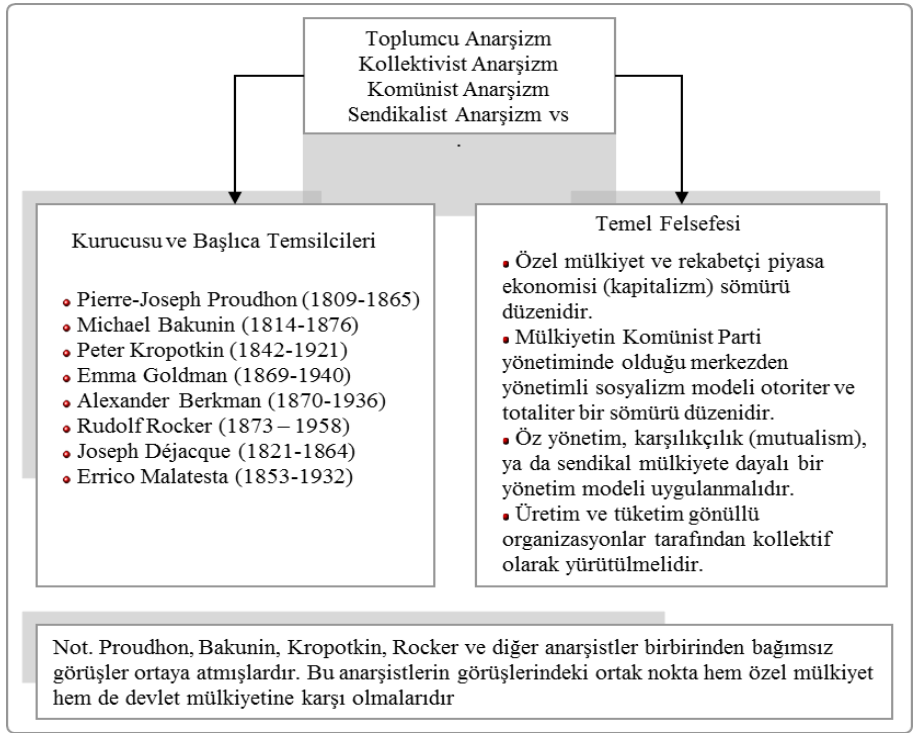
Anarşizm Öğretilerinde Devlet Karşıtlığı

Anarşizm halk dilinde genellikle “kaos”, “kargaşa”, “düzensizlik” vs. kelimeleri ile kötüleyici manada ele alınan ve açıklanan bir kavramdır. Oysa ki anarşizm felsefesinde savunulan “hiyerarşiye karşı bir anarşi” düşüncesidir. Eski Yunanca “anarchos” ve/veya “anarchia” kelimelerinden türetilmiş olan anarşi kelimesi etimolojik manada “otorite-karşıtlığı” demektir. Anarşizm her türlü otorite, baskı, zorlama, tahakküm karşıtı bir özgürlük felsefesidir. Anarşizm, her koşulda her türlü otoriteyi reddeden bir ideolojidir. Anarşizmin sadece devlet-

karşıtı bir ideoloji olduğunu söylemek fevkalade yanlıştır. Anarşizm devlet otoritesine olduğu kadar özel mülkiyete dayalı bir ekonomik düzende parasal güç ve otoriteyi temsil eden burjuva hakimiyetine ve tahakkümüne de karşıdır. Anarşizm öğretileri esasen “sol anarşizm” ve “sağ anarşizm” olmak üzere iki grupta toplanabilir.

Devletin egemenliğini, otoritesini ve hegemonyasını eleştiren sol anarşizm içerisinde başlıca şu ideolojiler ya da öğretiler dikkati çeker: (Şekil-1)

- Karşılıklılık (mutualizm)
- Kollektivist anarşizm (anarko-kollektivizm)
- Komünist anarşizm (anarko-komünizm)
- Sendikalist anarşizm (anarko-sendikalizm)

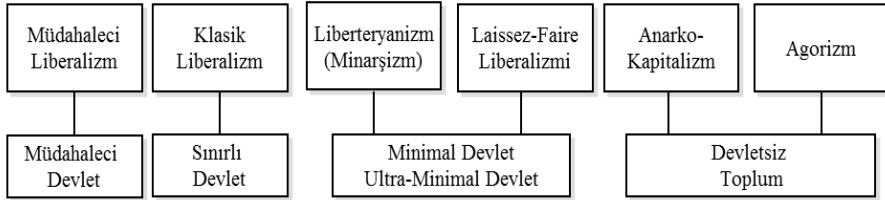
Şekil 1. Sol Anarşizm: Muhtelif İdeolojiler

Fransız Pierre-Joseph Proudhon (1809-1865), Michael Bakunin (1814-1876) Peter Kropotkin (1842-1921) ve Rudolf Rocker (1873- 1958) gibi düşünürler sol anarşizmin öncüleri olarak kabul edilirler. Proudhon, Bakunin ve Kropotkin'in anarşizm düşüncesinde hem özel mülkiyet hem de devlet mülkiyeti (komünist parti yönetimindeki devlet mülkiyeti) karşıtlığı bir arada mevcuttur. Her üç düşünür de birbirlerinden farklı bir sosyal düzen tasarımı

önerseler de özünde özel mülkiyet ve rekabete dayalı serbest piyasa ekonomisine şiddetle karşıdrlar.²

Sol anarşizm öğretisi özel mülkiyete karşı olması dolayısıyla “sosyalizm” düşüncesine yakın bir öğretiler; buna karşın sağ anarşizm ise özel mülkiyeti savunması sebebiyle “liberalizm” düşüncesine yakın bir noktadır.

Liberal düşünce spektrumunda devlete tümüyle karşı çıkan bireyci anarşizm öğretileri anarko-kapitalizm ve agorizmdir. Minimal ya da ultra-minimal devlet modelini savunan liberal düşünce “laissez faire liberalizmi” ya da “liberteryenizm”; Adam Smith’in öncülüğünü yaptığı 18. Yüzyıl liberal düşünce felsefesi ise “klasik liberalizm” olarak adlandırılır. Piyasa ekonomisi içerisinde devlet müdahaleciliğini savunan Keynezyen iktisadi düşünce ise “müdahaleci liberalizmi” savunmaktadır (Şekil-2).³

Şekil 2. Liberal Düşüncelerin Devlete Bakış Açısı: Bir Spektrum Denemesi

Yukarıdaki şekil içerisinde yer alan öğretilerden sadece devlet karşıtı olan yaklaşımların devlete bakış açılarını burada kısaca özetlemeye çalışalım (Şekil-3).

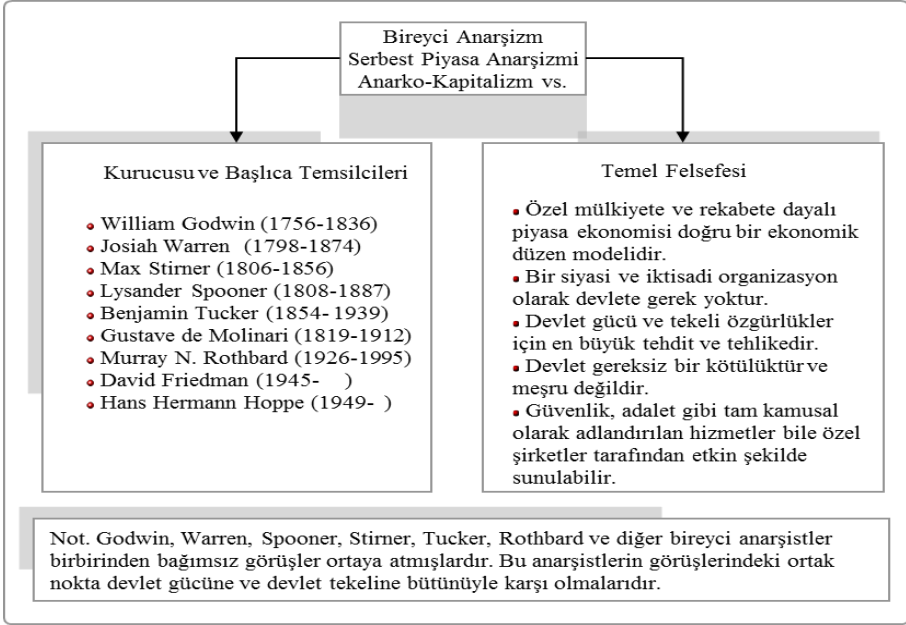
Bireyci anarşizm (anarko-kapitalizm) ve agorizm öğretileri devletsiz toplum düzenini savunan radikal ideolojilerdir. Felsefi anarşizm içerisinde birbirinden farklı bireyci anarşizm (individualist anarchism) görüşleri mevcuttur. İngiliz William Godwin’in (1756-1836) *Siyasal Adalet ve Siyasal Adaletin Evrensel Erdem ve Mutluluk Üzerine Etkisi Üzerine Bir Araştırma* (1793) başlığını taşıyan kitabının anarşizm üzerine yazılmış ilk çalışma olduğu söylenebilir.⁴ Godwin’in dışında Avrupa’da anarşizm düşüncesine farklı bir perspektiften katkılar sunan diğer bir bireyci anarşist Alman Max Stirner (1806-1856) olmuştur. Amerika’da ise bireyci anarşizm felsefesinin ilk savunucuları

² Proudhon, Bakunin, Kropotkin gibi sol anarşizmin öncülerinin görüşleri için bkz: Pierre-Joseph Proudhon (2018). *Mülkiyet Nedir?* Çev: D. Çetinkasap, İstanbul: T. İş Bankası Yayınları.; P. A. Kropotkin, (1999). *Çağdaş Bilim ve Anarşi*, Çev: M. Beyhan, Öteki Yayınları, Ankara.; P. Kropotkin, (2007). *Karşılıklı Yardımlaşma*, Çev: Sinan Altıparmak, İstanbul: Öteki Yayınevi.; P. Kropotkin, (2014). *Bilim ve Anarşizm*, Çev: Gaye Topuz, Hasan İlhan, Ankara: Alter Yayıncılık.; P. Kropotkin, (2015). *Anarşist Ahlak*, Çev: Işık Ergüden, İstanbul: Kaos Yayınları.; M. Bakunin, (2000). *Devlet ve Anarşi*, Çev: M. Uyrkulak. Öteki Yayınevi. Ankara.; M. Bakunin, (1998). *Tanrı ve Devlet* Çev: Remzi Çaybaşı. Belge Yayınları. İstanbul.

³ Bu konuda bkz. Coşkun Can Aktan, *Gerçek Liberalizm Nedir*, İzmir: T Yayınları, 1994.

⁴ Kitabın online tam metni için bkz: William Godwin, *An Enquiry Concerning Political Justice*, Vol. I. [1793] <https://oll.libertyfund.org/titles/godwin-an-enquiry-concerning-political-justice-vol-i>

arasında Josiah Warren (1798-1874), Lysander Spooner (1808-1887) ve Benjamin Tucker (1854- 1939) sayılabilir (Şekil-3).⁵

Şekil 3. Sağ Anarşizm: Muhtelif İdeolojiler

Bireyci anarşizm felsefesi devlet otoritesine ve kolektif mülkiyete tümüyle karşıdır ve özel mülkiyete dayalı serbest teşebbüs sistemini savunur. Bireyci anarşizmde tüm mal ve hizmetlerin özel teşebbüsler aracılığıyla sunulması görüşü hakimdir. Güvenlik, savunma, adalet ve yargı gibi hizmetlerin dahi özelleştirilmesi görüşünü savunan ve “devletsiz toplum”⁶ öngören bireyci anarşizme aynı zamanda “anarko-kapitalizm” (*anarcho-capitalism*) ya da “serbest piyasa anarşizmi” (*free-market anarchism*) adı da verilir.⁷

⁵ Bireyci anarşizmin öncüleri olan düşünürlerin eserleri için bkz. Max Stirner, (2013) *Biricik ve Mülkiyeti*, çev. S. T. Noyan, Kaos Yayınları, İstanbul, 2013; Benjamin R. Tucker (1972), *Individual Liberty: Selections from the Writings of Benjamin R. Tucker*, Revisionist Press; Benjamin R. Tucker (1893). *Instead of A Book, By a Man Too Busy to Write One; A Fragmentary Exposition of Philosophical Anarchism*, New York; Gustave Molinari De (1977). *The Production of Security*, Translation by J.Huston McCulloch; Lysander Spooner (1966), *No Treason: The Constitution of No Authority and A Letter to Thomas F. Bayard*, Larkspur, Col, Pine Tree Press; Lysander Spooner, (1972), *the Collected Works of Lysander Spooner* (Charles Shively, ed), Weston , Mass, M & S Press ; Lysander Spooner (2007), *Let's Abolish Government*, New York, Ludwig von Mises Institute.

⁶ Devletsiz toplum kavramı için bkz: Rothbard,1975; Chartier, 2012.

⁷ Lemieux, 1994. Bu kitap, anarko-kapitalizm öğretisini başlangıç düzeyine okumak için oldukça yararlı bir kaynaktır.

Anarko-kapitalizm, anarşizm ve kapitalizm arasında bir bağlantı kuran ve devlete karşı olan bir siyaset felsefesidir. Anarko-kapitalizmin belirgin özelliklerini şu şekilde özetleyebiliriz:

- Anarko-kapitalizm, savunma, güvenlik, hukuk ve düzen, emniyet ve asayiş gibi geleneksel kamusal hizmetlerin pekâlâ özel kesim tarafından sunulabileceğini savunur.
- Anarko-kapitalizm, zorunlu vergilere karşıdır. Anarko-kapitalistlere göre vergi bir yasal haraç ya da yasal soygundan başka bir şey değildir.
- Anarko kapitalist toplumda devlet mülkiyeti diye şey kabul edilmez. Anarko-kapitalist düzende tüm özel mülkiyet özel kişi ve kuruluşların (firmaların) elindedir.
- Anarko kapitalistler devletin bireylerin özgür yaşamına müdahalesini tamamen eleştirirler. Devletin bireylerin inanç ve düşünce alanlarına müdahalesi asla kabul edilemez. Birey başkalarına zarar vermediği sürece istediğini yapmakta serbest olmalıdır.

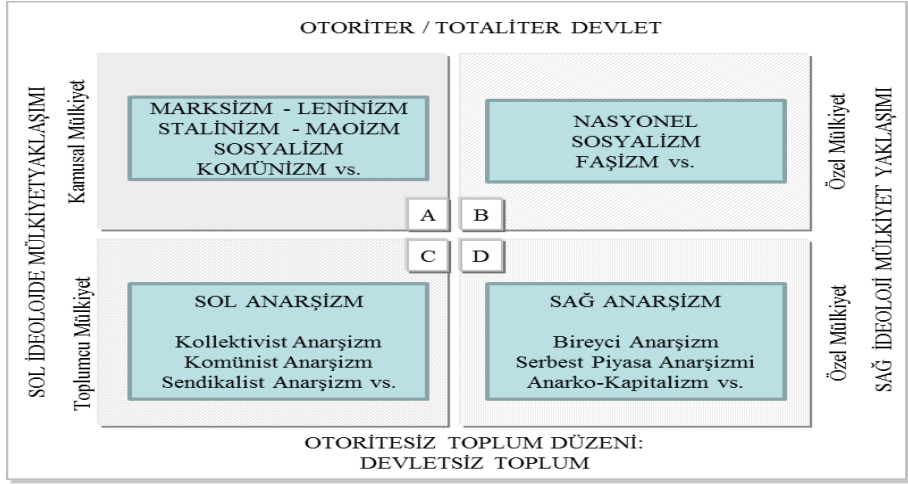
Anarko-kapitalizm ya da bireyci anarşizm birbiriyle iç içe geçmiş iki düşünceden beslenir. İlki, bireylerin sahip oldukları temel hak ve hürriyetlerinin her birinin diğerini bağlayacak şekilde özgür iradelerinin onayladığı iş birliğine dayalı devletsiz toplum fikridir. İkincisi ise, toplumsal hayatın adalet ve uyum içinde devamlılığının sağlanmasında serbest piyasanın temel role sahip olduğu düşüncesidir (Crocetta, 2007). Anarko-kapitalistlere göre devleti toplumsal düzen, barış ve uyumun sigortası olarak gören “sınırlı devlet” görüşü klasik liberalizmin içine düştüğü vahim bir hatadır. Devlete daha minimal fonksiyonlar yükleyen “minarşizm” ya da “minimal devlet liberteryenizmi” de çözüm değildir. Devlet faaliyetlerine izin veren bir ekonomik düzen modelinde devlet kaçınılmaz olarak büyür ve genişler; zamanla kontrol edilemez güce ve boyutlara ulaşır. Bu bakımdan sınırlı devlet ya da minimal devlet görüşleri liberalizmin temel değerleri olan mülkiyet hakkı, öz sahiplik ilkesi, sözleşme hürriyeti vb. ilkeleriyle çelişir. Öte yandan devlete daha fazla rol ve sorumluluklar yükleyen müdahaleci devlet düşüncesi de liberalizmi sosyalizme yaklaştırarak bu felsefenin sonunu hazırlamış olur.

Agorizm adı verilen bir diğer radikal sağ ideoloji de anarko-kapitalizm öğretisinde olduğu gibi devlet otoritesine tümüyle karşı olmuştur. Samuel Edward Konkin III (1947-2004) adında bir Amerikalı radikal sağcı *Yeni Liberteryen Manifesto* adını verdiği bildirisinde agorizm felsefesinin esaslarını açıklamaya çalışmıştır. Konkin, resmi devlet ekonomisi dışında bir “karşı ekonomi” (counter-economy) görüşünü savunmuş; informel ekonominin genişlemesinin devletin gücünü zayıflatacak bir adım olduğunu savunmuştur.⁸ Konkin,

⁸ Konkin görüşlerini New Libertarian Manifesto ve Agorist Primer adı verilen dökümanlarda sunmuştur. Agorist Enstitüsü adı verilen bir organizasyonun da kurucusudur. Bu konuda özet bilgiler için bkz: . Samuel Edward Konkin III, New Libertarian Manifesto, Koman Publishing, 1983. Tam metin download için:

“agora”⁹ kelimesinden esinlenerek devletin olmadığı bir toplumsal düzende bireylerin tıpkı eski Yunan’da olduğu gibi kendi kendilerini yönetebileceklerini savunur.¹⁰

Buraya kadar yaptığımız açıklamalarda sol anarşizm ve sağ anarşizm öğretilerinin devlet felsefelerini özetlemiş bulunuyoruz. Şimdi sol ve sağ anarşizm öğretilerinin devlete bakış açısını bir matris üzerinde karşılaştırmalı olarak ortaya koymaya çalışalım. Matriste başlıca dört alan bulunmaktadır (Şekil-4):

Şekil 4. Sol ve Sağ Anarşizm: Otorite (Devlet) ve Mülkiyet Eksenleri

A alanında devletin tüm mülkiyete sahip olduğu ve özel mülkiyetin yasaklanmış olduğu bir otoriter / totaliter devlet modeli sözkonusudur. Marksist öğretilere dayalı sosyalizm ve komünizm devlet modelleri ve pratikteki uygulamaları (Leninizm, Stalinizm, Maoizm vs.) bu alana dahil edilebilir.

B alanın A alanından tek farkı devlet mülkiyeti yanında özel mülkiyete izin verilmiş olmasıdır. Bu alanda yine otoriter / totaliter bir devlet yapısı sözkonusudur; bireysel hak ve özgürlükler devlet baskısı altındadır. Alman nasyonal sosyalizmi ve İtalya’daki faşizm uygulamaları bu alana tarihsel örnekler olarak gösterilebilir.

A ve B alanı özgür toplumdan oldukça uzak baskıcı despotizm ya da tiranlık rejimleridir.

<http://agorism.info/docs/NewLibertarianManifesto.pdf> ; Samuel Edward Konkin III, An Agorist Primer, CA: Kopusco, 2008. Tam metin download için bkz: http://www.kopusco.com/pdf/An_Agorist_Primer_by_SEK3.pdf

⁹ Agora, eski Yunan’da bir sitenin yönetim ve ticaret işlerini görüşmek üzere yurttaşların toplandığı kent alanıdır.

¹⁰ Bize göre Konkin’in görüşleri felsefi ve bilimsel altyapı ya da temelden yoksun demagoji ve retorik söylemlerden oluşur. Bu bakımdan agorizm adı verilen ideolojiyi detaylı inceleme ve hatta liberteryen felsefe ile bağdaştırmak kanaatimizce yanlış olur. Konkin’in bize göre oldukça marjinal olan ve doğrusu liberal/liberteryen felsefe içerisinde de fazla bir yer bulamayan görüşlerine burada daha fazla yer ayırmanın anlamı yoktur.

C alanı devlet otoritesi ve hegemonyasına, dolayısıyla otoriter ve totaliter bir devlet yapısına karşı olan sol anarşizm modellerini içermektedir. Burada kolektivist anarşizm, komünist anarşizm, sendikalist anarşizm, karşılıklılık (mutualizm) vs. adı verilen anarşist teoriler geçerlidir. Bu alanın temel özelliği hem devlet mülkiyetine hem de özel mülkiyete karşı olmasıdır. Bu alanda üretim ve tüketim ilişkilerinin bireylerin oluşturduğu gönüllü organizasyonlar (komünler vs) tarafından yürütüldüğü öz yönetim modeli geçerlidir. Komünel toplumda ortak korunma, ortak çalışma, ortak yararlanma temeline dayalı yaşam sözkonusudur. Beraber çalışıp, elde ettikleri geliri paylaşmak üzere bir araya komünel toplum düşüncesinin farklı versiyonları Proudhon, Bakunin, Kropotkin gibi düşünürler tarafından savunulmuştur.

Son olarak D alanı sağ anarşizm öğretilerine yer vermektedir. Bireyci anarşizm ya da anarko-kapitalizm olarak adlandırılan bu sağ anarşist ideolojide devletsiz bir toplum düşüncesi savunulur. Bu alanda tüm iktisadi faaliyetlerin sahipliği ve yönetimi özel kesime aittir; devlet mülkiyeti ya da kolektif mülkiyet diye bir şey sözkonusu değildir.

Her ne kadar bireysel özgürlüklerin önemi üzerinde durmuş olsa da hem sağ hem de sol anarşist ideolojilerin tamamı bize göre aslında ütöpik bir toplumsal düzen tasarımlarıdır. A ve B alanları ise yakın tarihte yaşadığımız ve tanık olduğumuz baskıcı otoriter ve totaliter rejim uygulamalarıdır.

Laissez Faire Liberalizmi ve Devlet Karşıtlığı

18. Yüzyıl Fransız fizyokratları tarafından savunulan laissez faire liberalizmi¹¹ de esasen devlet-karşıtı bir liberal ideolojidir.

Liberalizmin bir doktrin olarak gelişmesinde Fizyokratizm'in önemli katkıları olmuştur. Fizyokrasi, Eski Yunanca kökenli "*Physis*" (*Doğa*) ve "*Kratos*" (*Güç*) kelimelerinin birleştirilmesiyle oluşturulmuştur ve "*doğanın egemenliği*" anlamına gelmektedir. Fizyokrasi, özetle ekonomik düzenin doğal yasalarla işlediğini savunan bir doktrindir. Bir başka ifadeyle Fizyokrasi, evrensel yaşa-

¹¹ *Laissez Faire liberalizmi, klasik liberalizmden ayrılır. Klasik liberalizm sadece Adam Smith'in görüşleri ile sınırlı değildir. Adam Smith dışında diğer klasik iktisatçıların da liberalizme önemli katkıları olmuştur. İngiliz klasik iktisatçılarından David Ricardo, Thomas Malthus ve John Stuart Mill'i; Fransız klasik iktisatçılarından Jean Bapliste Say ve Frederic Bastiat'ı liberalizme önemli katkılarda bulunmuş düşünürler arasında saymak gereklidir. Örneğin, John Stuart Mill'in Özgürlük Üstüne adlı eseri liberalizmin anıt kitapları arasında yer almaktadır. Mill bu eserinde özgürlük konusunda çok önemli görüşlerini açıklamaktadır. Jean Bapliste Say'de "her arz kendi talebini yaratır" şeklinde formüle ettiği Piyasalar Kanunu (Mahreçler Kanunu) ile piyasa ekonomisinin gücünü ortaya koymaya çalışmıştır. Say Kanunu olarak da bilinen bu düşünce piyasa ekonomisinde arz ve talep arasında meydana gelecek dengesizliklerin zaman içerisinde kendiliğinden ortadan kalkacağını ve ekonominin tabii işleyişine kavuşacağını savunmaktadır. Klasik liberaller esasen "iyimserler" ve "kötümserler / karamsarlar" olarak ikiye ayrılır. İyimser Klasik Liberaller (Jean Bapliste Say ve Frederic Bastiat) ekonomik düzenin doğal bir ahenk düzeni olduğunu ve bu ahengin devlet müdahalesiyle asla bozulmaması gerektiğini savunurlar. Bir başka ifadeyle Say ve Bastiat, Smith tarafından Görünmez El şeklinde ifade edilen doğal düzenin kendiliğinden ve ahenkli bir şekilde işleyeceği konusunda iyimserdirler. Bunun aksini savunan Thomas Malthus ve David Ricardo "karamsar" ya da "kötümser" klasik liberaller olarak bilinirler.*

mın insanların koyduğu yasalarla değil, doğanın koyduğu yasalarla yönetildiğini kabul eder. 18. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'da ortaya çıkan bu iktisadi düşüncenin savunucuları (François Quesnay, A.R. Jacques Turgot, Etienne de Condillac, Sebastien Vauban, G.R. de Mirabeau, Mercier de la Rivere) ekonomik yaşamda esasen bir doğal düzen mevcut olduğunu ve devletin bu doğal düzenin işleyişine karışmamasını savunmuşlardır. Fizyokratların doğal düzen anlayışı R.L.V.d'Argenson tarafından "*Bırakınız Yapsınlar, Bırakınız Geçsinler*" şeklinde ifade edilmiştir.¹²

Fizyokratların liberalizm anlayışını "*laissez faire liberalizmi*" olarak adlandırmak mümkündür (Aktan, 1994). Şekil-5 içerisinde laissez faire liberalizmini savunan başlıca düşünürler ve laissez faire liberalizminin genel prensipleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Laissez faire liberalizmi, fizyokratların dışında başka düşünürler tarafından da savunulmuştur. Örneğin Fransız düşünür Boisguilbert (1646-1714)'e göre doğal kanunlar ekonomik yaşamı düzenlemekte ve sürdürmekte yeterlidir. Boisguilbert, toplum yaşamında mübadele ve ticaretin doğal kanunlar olduğunu ve bunların tıpkı fizik kanunları gibi kendiliğinden işleyeceğini savunmuştur.

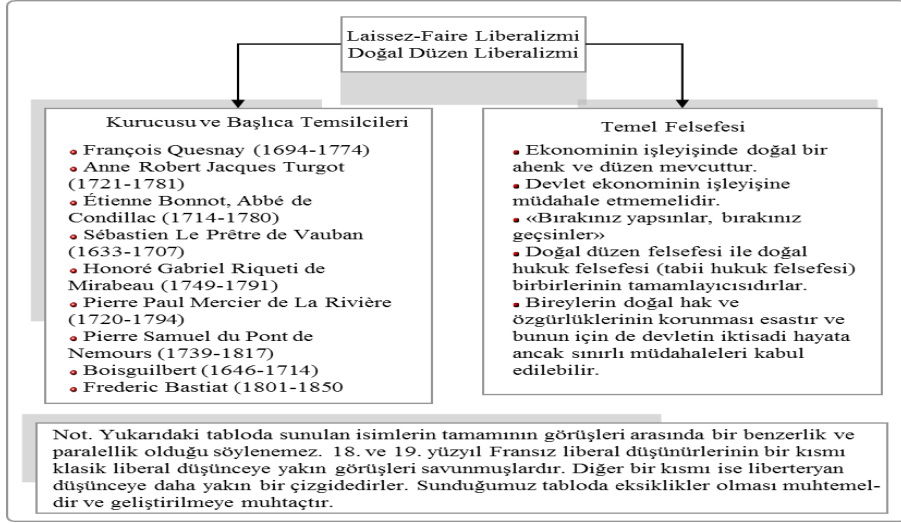
Laissez faire liberalizmini savunan bir diğer düşünür Fransız Frederic Bastiat (1801-1850)'dir. Bastiat, *İktisadi Ahenkler* adlı eserinde doğal ahenk düzeninden söz etmiştir. Bastiat'a göre toplumun düzenini sağlayan otomatik bir mekanizma mevcuttur. Bu mekanizmanın işleyişine müdahaleler yararlı değil, aksine zararlı sonuçlar ortaya çıkarır.¹³

Bastiat ile aynı yüzyılda yaşayan Herbert Spencer (1820-1902) de doğal düzeni savunan bir başka düşünürdür. 1862 yılında yayınlanan *İlk İlkeler* ve 1874 yılında yayınlanan *Devlete Karşı İnsan* adlı eserlerinde Spencer doğal evrim kanunlarını savunmakta, piyasa ekonomisinin tabii işleyişinin yararlarını anlatmakta ve devletin ekonomiye müdahalelerinin zamanla bireylerin hak ve özgürlüklerini sınırlandırarak onları köle durumuna düşüreceğini savunmaktadır. Herbert Spencer *Devlete Karşı İnsan* adını taşıyan eserinde klasik liberalizm öğretisine mensup düşünür ve iktisatçıların herhangi bir mahsur görmediği hatta destekledikleri devlet müdahalelerini şiddetle eleştirmiş; devletin eğitimden, genel sağlıktan, şehir planlaması, konut yapımı gibi konulardan bile elini ayağını çekmesi gerektiğini savunmuştur. Zira devlet hantal yapısı ve iş bilmezliği ile halkın yararını diyerek yaptığı işlerde bile halkı zarara uğratmaktadır. Hatta insanlığı ileriye götüren keşiflerin ve düşüncelerin hiçbirinin arkasında devlet yoktur.¹⁴

¹² "*Laissez Faire, Laissez Passer, Le monde ve de lui-même.*" "*Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler, Dünya kendi kendine gider.*" René Louis Voger d'Argenson

¹³ Bastiat'ın ekonomi alanındaki görüşleri için Türkçe'ye tercüme edilen şu iki kitaba müracaat edilebilir: Frederic Bastiat (2016), *Ekonomik Safsatalar*, Liber Plus Yayınları; Frederic Bastiat, (2017) *Ekonomi -Görülen ve Görülmeyen*, Liber Plus Yayınları.

¹⁴ *Bkz. Herbert Spencer (2016), Devlete Karşı İnsan, Litera Yayıncılık.*

Şekil 5. Laissez Faire Liberalizmi

Liberteryenizm’de Devlet Karşıtlığı: Minimal Devlet Felsefesi (Minarşizm)

Liberteryenizm, bireysel özgürlüklerin en güçlü biçimde korunması ve gözetilmesini savunan bir özgürlük felsefesidir.¹⁵ Bireyler, başkalarının özgürlük alanlarını sınırlandırmadıkları takdirde her türlü davranış ve eylemlerinde, karar ve tercihlerinde serbest olmalıdırlar. Liberteryenizmin temel amacı “pür özgürlük” tür.

Liberteryenizm bireylerin özgürlük alanını sınırlandıracak her türlü güç ve otoriteye karşıdır. Bu çerçevede devlet, sahip olduğu zorlama ve güç tekeli dolayısıyla bireysel özgürlüklerin önündeki en büyük tehdit ve tehlike olarak kabul edilir.

Klasik liberalizm öğretilerinde bireysel özgürlüklerin korunması ve gözetilmesi fevkalade önem taşır. Ancak klasik liberalizm “sınırlı devlet” felsefesini savunur ve devletin varlığını bireysel özgürlükler için tehlike olarak görmez. Liberteryenizm felsefesi ise klasik liberalizmden devlete bakış açısı yönünden ayrılır ve iki koldan oluşur:¹⁶

1. Minimal devlet liberteryenizmi (minarşizm)¹⁷

¹⁵ Liberteryenizm konusunda giriş niteliğinde temel bilgiler için bkz: Brennan, 2015. Ayrıca bkz. Barry, 2012; Boaz, 1997; Block, 2004. Gaus & Mack, 2004.

¹⁶ Bu aynı literatürde bazen kavram karmaşasına yol açmaktadır. Bu karşılıklı son vermek için klasik liberalizmi “sınırlı devlet” anlayışını benimseyen; liberteryenizmi ise “minimal devlet” anlayışını benimseyen bir özgürlük felsefesi olarak tanımlamak doğru olur. Her ikisi de devletin varlığını reddetmez ancak devleti kaçınılmaz ve gerekli bir kötülük olarak ele alır. Buna karşın anarko-kapitalizm bütünüyle devletin varlığına ve dolayısıyla meşruiyetine karşıdır. Kanaatimizce literatürdeki bu anlam karmaşasına son vermek için anarko-kapitalizmi liberteryen felsefeden tamamen ayırmak doğru olur. Ancak mevcut literatürde anarko-kapitalizm bazen ve belki de çoğunlukla liberteryenizm ile eşanlamlı kullanılmaktadır. Bu yaklaşım bize göre tamamen yanlıştır.

¹⁷ Minarşizm kavramı için bkz. Block, 2007; Narveson, 2003.

2. Devlete-hayır liberteryenizmi

Öncülüğünü Robert Nozick'in yaptığı minimal devlet liberteryenizminde sadece ve sadece bireylerarası sözleşmelerin korunması ve gözetilmesi, güvenlik hizmetlerinin sunulması vs. alanları ile daraltılmış bir minimal devlet anlayışı kabul edilir.¹⁸ Başka bir ifadeyle minimal devlet liberteryenizmi, klasik liberalizmden farklı olarak görev ve fonksiyonları daha da daraltılmış bir devleti savunur.

Devlete hayır liberteryenizmi ise devletin meşruiyetini tamamen reddeder ve devletsiz toplum düşüncesini savunur.

Devletin varlığını kabul eden liberteryen düşünürler klasik liberal düşünürlerden farklı olarak "sınırlı devlet"i değil, "minimal devlet"i, hatta "ultra-minimal devlet" adını verdikleri bir devlet modelini savunurlar. Buna karşın devletin varlığını tümünden reddeden liberteryenler olarak anarko-kapitalistler kamu güvenliğine ait hizmetlerin (ulusal savunma, adalet ve yargı, polis hizmetleri) dahi, devlet tarafından değil, rekabetçi bir piyasada özel kesim tarafından sunulması görüşünü benimserler.

Liberteryenizm'in temel özelliklerini kısaca şu şekilde özetlemek mümkündür:

- Liberteryenizm her şeyden önce bireycidir. Liberteryenler, bireyi temel değer ve varlık olarak ele alırlar. Birey, sosyal düzenin temel kurucu unsurudur ve tüm sosyal olaylar ancak ve ancak bireylerin davranışlarından hareketle açıklanabilir ve yorumlanabilir. Liberalizmin temel ilkelelerinden birisi olan "*metodolojik bireycilik*" ilkesi liberteryen öğretinin de temel yapı taşıdır. "*Metodolojik bireycilik*" ilkesine göre karar ve tercihlerde bulunanlar "*sosyal varlıklar*" ya da "*sosyal kurumlar*" değil sadece ve sadece bireylerdir.
- Liberteryenizm bir özgürlük felsefesidir. Bireycilik ilkesini en başa yerleştiren liberteryenizm felsefesinde bireylerin temel hak ve özgürlükleri fevkalde önemli ve değerlidir.
- Liberteryenizm birey özgürlüğünü sınırlayacak her türlü zorlayıcı güce karşıdır. Zorlayıcı gücün en tehlikelisi devlettir. Bu nedenle liberteryenler genel olarak devlete karşıdır.¹⁹

Önceki açıklamalarımızda ifade ettiğimiz üzere liberteryenlerin bazıları devlet kurumuna tümüyle karşı çıkmakta ve devleti pür özgürlüğü zedeleyen

¹⁸ R. Nozick'in *Anarşi, Devlet ve Ütopya* kitabı minimal devlet liberteryenizminin temel kitabı olarak kabul edilir. Bkz. Nozick, 2006. *Literatürde Ayn Rand de minimal devlet liberteryenizminin öncü isimlerinden biri olarak kabul edilir. Ancak Nozick, Rand ile mukayese dahi edilmeyecek bir akademik-felsefi altyapıya sahiptir. Rand'in kapitalizme bakış açısını için bkz. Rand, 2004.*

¹⁹ Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere liberteryenizm genel olarak devlet karşıtı bir ideoloji olmakla beraber kendi içerisinde iki kolay ayrılır: Devleti tümüyle gayri-ahlaki bir kurum olarak gören ve ona karşı olanlar (bireyci anarşistler) ve minimal devlet fonksiyonları ile sınırlandırılmış bir devleti savunanlar (minarşistler).

ve sınırlayan bir kurum olarak görmektedirler. Liberteryenler “zorlama” (coercion) olgusuna hiçbir zaman meşruiyet kazandırılmayacağına ve insan ilişkilerinin gönüllülük ve rıza esasına dayalı olarak yürütülmesi gerektiğine inanmaktadırlar. Anarko-kapitalist liberteryenlere göre devletin zor kullanma tekeline sahip olması çok tehlikeli sonuçlar ortaya çıkarabilir. Devlete bir defa zor kullanma tekel verildiğinde bu kişilerin en temel hak ve özgürlüklerini sınırlandıracak bir veçhe kazanabilir. Anarko-kapitalist liberteryenler “zorlama” unsuru taşıyan bütün uygulamalara ve yasaklamalara karşıdır. Onlara göre baskı, otorite ve şiddet devletin doğal yapısında mevcuttur ve amacı muhtelif kurumları ve sınıfları (asker, polis, yargı, hukuk kuraları vs) kullanarak kendi gücünü meşrulaştırmaktır.

Devletin zor kullanma tekelini ona keyfi cezalandırma yetkisi de verebilir. Her ne kadar “hukuk devleti” ya da “hukukun üstünlüğü” gibi ilkelerden söz edilse bile devlet her zaman “hukuk devleti” olmaktan uzaklaşarak bir “kanun devleti”ne dönüşebilir. Kanun devletinde devlet kanunları kendisi koyar ve otoritesine karşı duran tüm muhalif kişileri ve kurumları cezalandırabilir. Özetle, devlet gücü yıkıcı ve tahrip edicidir.

Şekil 6. Devlet Karşıtı İdeolojilerin Bir Anatomisi

Buraya kadar yaptığımız açıklamalarımız çerçevesinde şu tespiti burada yapabiliriz. Liberalizm; doğal hukuk felsefesi, bireycilik, rasyonalite, homo economicus, sınırlı devlet, piyasa ekonomisi gibi temel ilkeleri savunan bir düşüncedir. Liberteryenizm ise liberalizmden farklı olarak sınırlı devletten çok daha ötede yer alan bir “minimal devlet” ya da “ultra-minimal devlet” düşüncesini savunur. Öte yandan anarko-kapitalizm devletin meşruiyetini sorgulayan ve devletsiz toplum düşüncesini savunan bir düşüncedir. Liberteryenler minimal devlet düşüncesini savunurlar; onlara göre devlet gerekli bir kötülüktür. Anarko-kapitalistler ise devletsiz toplum fikriyatını savunurlar. Sadece bireyci anarşizm

(anarko-kapitalizm) değil kollektivist anarşizm de “*devleti gereksiz bir kötülük*” olarak ele alan ve reddeden öğretidir.²⁰ (Şekil-6)

Sonuç

Başlangıç bölümünde de ifade ettiğimiz üzere anti-devletçilik, devletin sahip olduğu her türlü güç ve otoriteye, tahakküme, baskı ve zorlamaya karşı olan ideolojilerin tamamını ifade eden bir siyaset felsefesidir. Anti-devletçilik, minimal devlet liberteryenizminde (minarşizm) olduğu gibi ılımlı bir devlet-karşıtlığı olabileceği gibi anarko-kapitalizmde savunulduğu üzere devlet otoritesini bütünüyle ve tamamen reddeden bir devlet-karşıtlığı da olabilir.

Kanaatimizce anarko-kapitalistlerin “*devletsiz toplum*” düşüncesini pratikte kolay uygulama imkânı bulabilecek bir toplumsal düzen tasarımı olarak kabul etmek fazlasıyla hayalcilik olur. Anarko-kapitalistlerin “*devletsiz toplum*” fikriyatı doğrusu bir ütopya ötesine geçmeyecek bir düşüncedir.

Siyaset felsefesinin kurucularından biri olarak kabul edilen Thomas Hobbes’un içine düştüğü yanlışın bir benzeri anarko-kapitalistler için de geçerlidir. Hobbes’in 1651’de yayınladığı Leviathan’daki “*Devlet olmadan insanın yaşamı yalnız, fakir, mutsuz ve kısıdır*” sözleri fevkalade doğru bir tespittir. Zira Hobbes’in deyimiyile “*insan, insanın kurdudur (Homo homini lupus)*”. Hobbes’in başlangıç noktasında bu doğru tespitleri yapmış olması onu yanlış bir sonuca ulaşmaktan alıkoyamamıştır. Hobbes’in ulaştığı sonuç mutlak güce sahip bir devlet (Leviathan) olmuştur (Hobbes, 1975, s.306):

“(Vatandaşları) yabancıların istilasından koruyabilmenin, birbirlerine zarar vermekten engellenin, kendi sanayilerini ve yeryüzünün meyvelerini güvence altına almanın yolu bütün gücü ve kudreti bir tek insan ya da insanların meclisine vermektir... (Toplumda yaşayan) insanlar birbirlerine ‘ben haklarımdan vazgeçiyorum ve tüm haklarımı bu insana ya da insanların meclisine veriyorum’ demelidirler. Böylece bütün güç ve kudret tek bir insanda toplanır. Bu DEVLET ya da Latince CIVITAS olarak adlandırılır. Bu büyük LEVIATHAN’ın doğması demektir.”

Anarko-kapitalistlerin Leviathan’a karşı çıkmalarının gerisinde yatan neden mutlak güç ve yetkilerle donatılmış bir devletin tehlikelerini anlamış olmalarıdır; ancak onlar “*devletsiz toplum*” düşüncesi ile bir hayalperestlik peşinde olma hata ve yanlışına düşmüşlerdir. İnsanın doğasındaki menfaat, çatışma, ihtiras vs. hiçbir zaman rıza ve gönüllülük temellerine dayalı bir sosyal düzende barış ve huzurun tesis edilmesini garanti edemez. İnsanların bir arada barış, huzur, güven, adalet içinde yaşayabilmeleri için hukuk ve düzenin sağlanması ön koşuldur. Bu asgari hizmetleri etkin biçimde sunacak bir minimal ya da sınırlı devlete ihtiyacımız olduğu aşıkardır.

²⁰ Devletin gerekli/gereksiz kötülük olduğu konusunda bir tartışma için bkz. Holcombe, 2004; Rothbard, 1975.

Anarko-kapitalistlerin hayalciliği onların devlet felsefesinin bütünüyle gereksiz ve önemsiz olduğu anlamına gelmez. Kanaatimizce anarko-kapitalistlerin devlet felsefesini şu açıdan önemsemek gerekir. Devlet özünde devasa bir organizasyondur; sahip olduğu “cebir” ve “tekel” gücü onu kaçınılmaz olarak tehlikeli kılabilir. Özgürlüklerin tarihi devlet gücünün ne derece kötüye kullanıldığını, su-iistimal ve istismar edildiğini gösteren sayısız örneklerle doludur. İnsanın yaşadığı ve dolayısıyla devlet adı verilen organizasyonun bulunduğu tüm yerleşim alanlarında bu ifadelerimizi doğrulayan sayısız tarihsel olgu ve kanıt söz konusudur. Bu açıdan anarko-kapitalistlerin “*devletsiz toplum*” düşüncesini bütünüyle “*fantastik ütopya*” olarak görmek ve değersiz ve önemsiz kabul ederek tamamen görmezden gelmek yanlış olur. Kaldı ki, bireyci anarşistlerin ütopyasında temel gaye özgürlüklerin korunması ve güvence altına alınması olmuştur.

Anarko-kapitalizm felsefesi sınırlandırılmayan ve kontrol edilmeyerek giderek büyüyen bir devletin (Leviathan) birey özgürlükleri için ne derece büyük bir tehdit ve tehlike olduğunu anlamamıza yardım olabilir ve bu açıdan önemli ve değerlidir. Bireyci anarşistlerin devletin meşruiyetine yönelik yaptığı eleştirilerin birey özgürlüklerinin korunması açısından önemli ve değerli olduğuna da şüphe yoktur. Ancak “*devletsiz toplum*” projesini savunan anarko-kapitalizm felsefesinin “*sınıfsız toplum*” düşüncesini kutsayan marksizm ya da komünizm felsefelerinden hiçbir farkı yoktur. Her ikisi de birbirinden farklı iki ütopyanın manifestosunu ilan etmişlerdir.

İdeal ya da mükemmel bir sosyal düzen tasarımını düşünmek ve bu uğurda hayaller kurmak hiçbir şekilde anlamsız ve değersiz bulunamaz. Ancak hayaller gerçeklere dönüştürebildiği ölçüde bir “ütopya” olmaktan çıkarlar ve imkânsızlık çemberinden kurtulup gerçeklikle buluşurlar. Anarşizm ve Leviathan arasında bir “sınırlı devlet” felsefesi bu gerçeklikle buluşmamızı sağlayabilir.²¹

Kaynakça

- Bakunin, M. (2000). *Devlet ve anarşi*, Çev: M. Uyrukulak. Ankara: Öteki Yayınevi.
- Bakunin, M. (1998). *Tanrı ve devlet* Çev: Remzi Çaybaşı. İstanbul: Belge Yayınları.
- Barry, N. P. (1986). *On classical liberalism and libertarianism*. London: The Macmillan Press.
- Bastiat, F. (2016). *Ekonomik safsatalar*. İstanbul: Liber Plus Yayınları.
- Bastiat, F. (2017). *Ekonomi -görülen ve görülmeyen*. İstanbul: Liber Plus Yayınları.
- Block, W. (2004). *Radical libertarianism: Applying libertarian principles to dealing with the unjust government, Part I*. Reason Papers, Vol.27.
- Block, W. (2007). Anarchism and minarchism: No rapprochement possible: reply to Tibor Machan. *Journal of Libertarian Studies*, 21(1), 61-90.

²¹ Kanaatimizce Nobel ekonomi ödülü sahibi James M. Buchanan’ın Özgürlüğün Sınırları: Anarşi ve Leviathan Arasında başlığını taşıyan kitabı 18. Yüzyıl liberalizmini 20/21. Yüzyıla uyarlayan anıtsal bir eserdir. Bkz. J. M. Buchanan (1975). *The Limits of Liberty: Between Anarchy and Leviathan*, Chicago, The University of Chicago Press.

- Boaz, D. (1997). *Libertarianism: A primer*. New York: Free Press.
- Brennan, J. (2015). *Liberteryenizm*. Çev: A.Yayla. Ankara: Liberte.
- Buchanan, J. M. (1975). *The limits of liberty: Between anarchy and leviathan*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Chartier, G. (2012). *Anarchy and legal order: Law and politics for a stateless society*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Crocetta, R. M. (2007). Tarihsel ve entelektüel bağlam içinde Murray N. Rothbard'ın anarko-kapitalist siyasi teorisi. (Çev. M. Erdoğan). *Liberal Düşünce Dergisi*, 12(45), 201-220.
- Gaus, G. & Mack, E., (2004). Libertarianism and classical liberalism in *A Handbook of Political Theory*, G. Gaus and C. Kukathus (eds.), London: Routledge, pp. 115-129.
- Godwin, W. (1793). An enquiry concerning political justice, Vol. I. 01.10.2019 tarihinde <https://oll.libertyfund.org/titles/godwin-an-enquiry-con-cerning-political-justice-vol-i> adresinden erişilmiştir.
- Hobbes, T. (1975). Leviathan, in: M. Curtis (Ed.), *The Great Political Theories*, New York: Avon Book.
- Holcombe, R. G. (2004). Government: Unnecessary but Inevitable. *The Independent Review*, 8(3), 325-342.
- Konkin III, Samuel Edward. (1983). *New libertarian manifesto*. Koman Publishing.
- Konkin III, S.E. (2008). *An agorist primer*. CA: Kobupco.
- Kropotkin, P. A. (1999). *Çağdaş bilim ve anarşi*, Çev: M. Beyhan, Ankara: Öteki Yayınları.
- Kropotkin, P. (2007). *Karşılıklı yardımlaşma*, (çev: Sinan Altıparmak). İstanbul: Öteki Yayınevi.
- Kropotkin, P. (2014). *Bilim ve anarşizm*, (çev: Gaye Topuz, Hasan İlhan). Ankara: Alter Yayıncılık.
- Kropotkin, P. (2015). *Anarşist ahlak*, (çev: Işık Ergüden). İstanbul: Kaos Yayınları.
- Lemieux P. (1994). *Anarko-kapitalizm* (Çev: Çiğdem Geleğen). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Molinari, De G. (1977). The production of security, Translation by J.Huston McCulloch, *Occasional Papers Series #2*, Richard M. Ebeling, ed. (New York: The Center for Libertarian Studies, May).
- Narveson, J. (1988). *The libertarian idea*. Philadelphia: Temple University Press.
- Narveson, J. (2003). Minarchism. *Etica & Politica / Ethics & Politics*, 2, 1-14. http://www.units.it/etica/2003_2/NARVESON.htm Erişim tarihi: 01.10.2019
- Nozick, R. (2006). *Anarşi, devlet ve ütopya*, 2. Baskı. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Proudhon, P. J. (2018). *Mülkiyet nedir?* (Çev: D. Çetinkasap.) İstanbul: T. İş Bankası Yayınları.
- Rand, A. (2004). *Kapitalizm bilinmeyen ideal*. (Çev. Nejdet Kandemir), İstanbul: Plato Yayıncılık.
- Rothbard, M. N. (1975). Society without a State. *Libertarian Forum*, VII(1), 3-5.
- Spencer, H. (2016). *Devlete karşı insan*. İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Spooner, L. (1966). *No treason: The constitution of no authority and a letter to Thomas F. Bayard*, Larkspur. Col: Pine Tree Press.

- Spooner, L. (1972). *The collected works of Lysander Spooner* (Charles Shively, ed), (Weston, Mass, M. & S. Press, 1971). *Let's Abolish Government*, New York: Arno Press.
- Spooner, L. (2007). *Let's abolish government*. New York: Ludwig von Mises Institute.
- Stirner, M. (2013). *Biricik ve mülkiyeti*, çev. S. T. Noyan, İstanbul: Kaos Yayınları.
- Tucker, B. R. (1972). *Individual Liberty: Selections from the writings of Benjamin R. Tucker*. New York: Revisionist Press.
- Tucker, B. R. (1893). *Instead of a book: by a man too busy to write one: A fragmentary exposition of philosophical anarchism*. New York: Scholar's Choice.